

TÜRKÇEDE SÖZ KALIPLARININ YENİDEN ÜRETİMİ: AFORİZMADAN LAFORİZMAYA¹

Muna Yüceol ÖZEZEN²

ÖZET

Bu çalışmada, deyim (idiom), atasözü (proverb), özdeyiş (aphorism), dua (prayer), beddua (damn) vb. söz kalıplarındaki söz oyunları, *yeniden üretim* (reproduction) terimi kullanılarak değerlendirilmektedir. Buna göre *yeniden üretim*, bildik ve genel görünümdeki bir söz kalıbında yapılan dizesel (paradigmatic), dizimsel (syntagmatic), sözcüksel (vocabulary) ve anlambilgisel (semantic) değişikliklere gönderme yapmaktadır. Türkiye Türkçesinde, ilk ve bildik görünümünden farklı bir görünüm kazanan bu söz kalıplarına 1990'lar itibarıyla, *aforizma* terimine örneklemeye *laforizma* denmeye başlamış, bu terim *Türkçe Sözlük*'te de kendisine yer bulmuştur. Söz kalıplarındaki yeniden üretimler, daha çok mizah (gülmece) alanında ve mizah amaçlı olarak yapılmaktadır. Mizahın ilk ve görünen amacı güldürmek olmakla birlikte, ikinci ve belki de daha önemli amacı toplumsal eleştiridir. Söz kalıplarındaki yeniden üretimler de bu amaçlarla yapılmaktadır. Böylelikle, söz kalıpları genel dilbilimin araştırma konusuyken, yeniden üretimler mizah ve toplumsal eleştiri özellikleriyle toplumdilbiliminin araştırma konusu olmaktadır. Bu konulardaki gözlemlerin paylaşılacağı çalışmanın örneklemini, gazeteci Mustafa Balbay'ın *Cumhuriyet Gazetesi*'ndeki 2008-2015 tarihleri arasında çıkan köşe yazılarındaki; *laforizma* teriminin sahibi mizahçı Cihan Demirci'nin *Laforizmalar* (Papirüs Yayınları, İstanbul 1996) adlı kitabındaki, yine Cihan Demirci'nin www.cihan-demirci.blogspot.com.tr adresli blogundaki, www.orjinalsozler.com adlı internet sitesindeki ve son olarak da Nezihan Demirci'nin *Duvar Yazıları* (Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana 2004) başlıklı lisans tezindeki seçme sözlerden oluşmaktadır.

Anahtar Sözcükler: söz kalıpları, yeniden üretim, anlık oluşum, toplumdilbilim, mizah dili.

REPRODUCTION / RECONSTRUCTION OF FORMULAIC ITEMS AND FIXED EXPRESSIONS ON TURKISH: FROM APHORISM TO LAPHORISM

ABSTRACT

In this paper, puns in formulaic items and fixed expressions such as idioms, proverbs, aphorisms, prayers and damns have been evaluated using *reproduction* and *reconstruction* terms. These terms refer to pragmatic, syntagmatic / syntactic, lexical / and semantic changes made in familiar and generalised fixed expressions. These generalised fixed expressions and formulaic items generally well known by all Turkish users but gain a different aspect from their first known aspect have been called the term of *laphorism* which analogically derived from *aphorism* as of 1990. This term has found a place for itself in *Türkçe Sözlük* since 1998. The reproductions / reconstructions on fixed expressions are made generally in the world of humor for humor per se. However, the first and apparent purpose of humor is making one laugh, its second and possibly more important purpose than the first is social criticism. The reproductions / reconstructions on fixed expressions are also produced for these purposes. From this perspective, while formulaic items and fixed expressions are research topics of linguistics, reproductions / reconstructions of them are topics of sociolinguistics as they contain humor and social criticism features. The sampling

¹ Bu çalışma, 07 Aralık 2016 tarihinde Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi bünyesinde aynı adla verilen konferansın makale olarak yeniden düzenlenmiş biçimidir.

² Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Prof. Dr. mzezen@cu.edu.tr

of the study in which observations will be shared consists of fixed expressions selected from the journalist Mustafa Balbay's columns published in *Cumhuriyet Gazetesi* between the years 2008-2015; from humorist and owner of the term of *laphorism* Cihan Demirci's book *Laforizmalar* (Papirüs Publishing, İstanbul 1996), from blog of Cihan Demirci at www.cihan-demirci.blogspot.com.tr, from website www.orjinalsozler.com and finally Nezihan Demirci's undergraduate thesis *Duvar Yazıları* (Çukurova University Faculty of Science and Literature, Department of Turkish Language and Literature, Adana 2004).

Key Words: formulaic items / fixed expressions, reproduction / reconstruction, nonce formation, sociolinguistics, language of humor.

Kalıplaşma ve kalıplaşmış sözler, dilbiliminde üzerinde söz söylenirken en temkinli davranılması gereken konulardandır. Nitekim bugüne kadar ne kalıplaşmanın tam olarak ne demek olduğuna dair herkesçe kabul edilen bir tanıma ulaşılmıştır, ne kalıplaşmanın sistematığı belirlenebilmiştir, ne de nelerin söz kalıpları havuzunda yer alıp nelerin yer almadığı açıkça ortaya konulabilmiştir. Herhangi bir dilin kalıplaştırma süreçleri ve söz kalıpları bile tam olarak ortaya konulamadığı için kalıplaştırmanın evrensel yasalarının tespiti ise daha büyük bir güçlük olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü kalıplaştırmanın ve söz kalıpları üretmenin dinamikleri her kültürde başka başkadır ve bu kültürel farklılıklar dilbilimcilerin bu dilsel üretim düzlemlerine görece bir mesafede durmalarına neden olmaktadır (Tanımlama, betimleme ve sınıflama güçlükleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yüceol Özezen, 2001; Gökdayı, 2011; Altunöz, 2013). Buna rağmen yapısal (structural) bir bakış açısıyla *sözcük sırası ve birimlerinin değişmez bir biçim aldığı, yapısal olarak kapalı ancak anlamsal olarak son derece üretici söz birlikteliklerine* "söz kalıbı" deme eğilimindeyiz. Söz kalıpları dizisinde (paradigma), diziminde (syntagma), sözcük sırasında değişimlerin olmadığı, sıklığı yüksek ve toplam anlamının bünyesindeki sözcüklerin herbirinin anlamından büyük ölçüde farklı olduğu öbekselleştirilmiştir. İşlevsel (functional) bir bakış açısıyla ise ezberi güçlendirdiğini ve kullanıcıya düşüncesini karşı tarafa en kısa sürede ve en az çabayla aktarma kolaylığı sağladığını söyleyebileceğimiz bu *hazır yapıların* kullanımı, doğal olarak sözlü kültürlerde ve sözlü dilde daha çok tercih edilmektedir. Çünkü sözlü kültürlerde söz kalıbı kullanmak bilişsel bir gereksinimdir ve yaşamsal bir öneme sahiptir. Yazılı kültürlerde ve yazılı dillerde söz kalıplarının kullanımı ise retorik işlevlidir; bu düzlemde söz kalıbı kullanmanın amacı daha çok sözü etkili ve çarpıcı bir biçimde dile getirmektir.

Söz kalıplarının genel yapısal ve işlevsel özellikleri göz önünde bulundurulunca Türkçede de çok çeşitli söz kalıbından söz edebileceğimiz hemen ortaya çıkar: atasözleri, özdeyişler, deyimler, kalıpsözler, dualar, beddualar, tavsiye nitelikli genelleşmiş sözler. Peki bu *kalıplaşmış ve donmuş* (Gökdayı buna "(...) dil birimlerinin bir biçime girip öylece kalmaları" diyor (2011, 22)), görünüşleri söz kalıplarının biçimbilgisel ve sözdizimsel olarak yeniden üretilmelerine, yeniden yaratılmalarına engel midir? Bu soruya "Hayır." cevabını vermemiz gerekiyor. Dil, her görünümüyle (sesbilgisel, biçimbilgisel, sözdizimsel, anlambilgisel, tipolojik ve hatta ortografik) değişmeye açık, dinamik bir olgudur ve aynı zamanda bireysel bir özgürlük alanıdır. Çünkü -Ferdinand de Saussure'ü de hatırlayarak söylemek gerekirse- *dil, toplumsaldır ancak söz / söylem, kişiseldir*. Değişimden, değiştirilmeden, yeniden üretimden *değişmez görünüşlerine rağmen* söz kalıpları da nasibini alır. Bu değiştirme sürecine "çarpıtma" diyebiliriz, "yeniden yaratma" diyebiliriz veya "yeniden üretim" diyebiliriz. Ben burada bu kavramı *yeniden üretim* terimi ile ifade etmek istiyorum. Mizah (gülmece) dünyasında bunun için *laforizma* terimi kullanılmaktadır. Bu terim üzerinden ilerleyelim:

Laforizma terimini tam olarak anlamak için öncelikle *aforizma* teriminin anlamına bakmak gerekmektedir: *Türkçe Sözlük* (2011)'de *aforizma* "Bir düşüncüyü, bir duyguyu, bir ilkeyi kısa ve kesin bir biçimde anlatan, genellikle kim tarafından söylendiği bilinen özlü söz, vecize, ülgere, kelamıkibar, aforizm, aforizma, motto" biçiminde tanımlanmıştır. Biz ise burada

aforizmanın anlamını daha geniş bir pencerede düşünüyor ve söyleyicisi genel halk yığınları tarafından büyük ölçüde unutulmuş, atasözü gibi büyük ölçüde anonimleşmiş veya anonimleşme yolundaki sözleri, deyimleri, kalıpsözleri hatta birincil işlevi artık olumlu ve olumsuz dileklerin aktarılması olmayan dua ve bedduaları da *aforizma* olarak değerlendiriyoruz. Bu değerlendirmede *laforizma* teriminin içeriği ve anlamsal çağrışımları etkili olmuştur. *Türkçe Sözlük* (2011)'de *laforizma* “Çok bilinen sözleri veya atasözlerini günün gereklerine göre değiştirme” biçiminde tanımlanmıştır. Ancak, yayın dünyasındaki *laforizma* kitapları, internet ortamındaki *laforizma* blogları ve *laforizma* siteleri bize *laforizmaların* “çok bilinen sözler”le ve “atasözleri”yle sınırlı olmadığını göstermektedir. Hatta bazı *laforizmalar* dilsel değil kavramsal bir kalıp durumundadırlar. *Laforizma* sözcüğü, 1980’li yıllarda Türkçeye *geyik muhabbeti* kavram ve göstergesini de kazandıran mizah yazarı Cihan Demirci tarafından ilk kez 1993 yılında kullanılmıştır. Kendisiyle sosyal paylaşım ağı üzerinden yaptığımız görüşmede bu terimi 1996 yılında İstanbul’da Papirüs Yayınları’ndan basılan *Laforizmalar* adlı kitabına başlık olarak tercih ettiğini öğrendim. Bu kitabı 1998 yılında yayımlanan *Laforizmalar-2 (Aklımızda Hayırlısı Olsun)* kitabı izlemiştir. Ardından ilk kitap 2005 yılında İstanbul’da Bulut Yayınları’ndan *Laforizmalar-1 (Sürüden Ayrılan Kişilik Kapar)* adıyla tekrar yayımlanmıştır. Cihan Demirci, esasında bu kavramı ilk önce *espirin* sözcüğüyle terimleştirmiş, ancak daha sonra *laforizma* terimini buna tercih etmiştir (Demirci: 1996, ss. 7-10). Öyle ki *laforizma* terimi yukarıda da görüldüğü gibi 1998 baskıları itibarıyla *Türkçe Sözlük*’e bile girmiştir.

Laforizma terimi üretilirken, *aforizma* sözcüğünün başına eklenen /l/ ile *laf* sözcüğüne gönderme yapılmıştır. *Laf* sözcüğü için *Türkçe Sözlük* (2011)’de verilen karşılıklar şöyledir: “1- söz, lakırtı, 2- sonuçsuz, yararı olmayan söz, 3- konuşma, 4- konu, mevzu, bahis, 5- ‘Öyle şey olmaz, bu sözün hiçbir değeri yok.’ anlamlarında hafifseme yollu kullanılan bir söz, 6- dedikodu”. Bu karşılıkların çoğunda *laf* sözcüğü *söz*’e, *kelam*’a göre daha az ciddi bir içeriktedir. Buna göre, Cihan Demirci *laforizma* terimini üretirken aslında okuyucuya / dinleyiciye şu mesajı da vermiş olmaktadır: “Bu anlık, bir kerelik ve kişisel üretimleri çok da ciddiye alma ve ciddiye aldıkların üzerinde bir daha düşün.”

Herhangi bir mizah dergisi veya mizah içerikli bir ağ sayfası incelendiğinde bu “anlık, genellikle bir kerelik, kişisel ve çok da ciddiye alınmaması gereken üretimler” için başka birçok terim de kullanıldığı görülecektir: *makara sözler*, *geyik sözler*, *matrak sözler*, *saçma sözler*, *esprili sözler*, *komik sözler*, *deli sözleri*, *orijinal sözler*, *gırgır sözler*, hatta kısmen benzerlikleriyle *kamyon arkası sözleri*, *duvar yazıları*, yani *grafitiler*, *atarlı sözler* ve *harbi sözler*. Her biri dilbilgisel aykırılıkları bakımından da incelemeye değer olan ve son derece geniş bir arşiv oluşturan bu sözleri biz burada daha çok kavramsal içerikleri, anlambilgisel gönderimleri ve toplumdilbilimsel bir veri olmaları bakımından inceleyeceğiz. Buna göre *laforizma* ve *yeniden üretim* terimleri şu dilbilimsel ve toplumdilbilimsel içerikle kullanılacaktır:

Söz kalıplarının, toplumsal yaşam kalıplarını mizahi bir yolla eleştirmek amacıyla anlık, genellikle bir kerelik ve genellikle kişisel olarak yeniden üretimi ve bu üretimlerin somutlaşmış biçimi.

Bu noktada, akla çalışmada neden *değişke* (variant) teriminin kullanılmadığı gelebilir. Bunun nedeni, çalışmada amaçlanan kavramın *değişke* olmamasıdır. Berke Vardar, *değişkeyi* “bir dil biriminin, değerinde herhangi bir değişiklik olmadan büründüğü biçimlerin her biri” (1998, 71) olarak tanımlamaktadır. Oysa bu tür yeniden üretimlerde tam aksine *değer değişikliği* söz konusudur. Ayrıca bir dilbilimsel kavram olan *anlık oluşum* (nonce formation) da belli ölçülerde burada kullanılan *yeniden üretim* kavramıyla benzerlikler göstermektedir. Turgay Sebzecioğlu, *anlık oluşumu* herhangi bir dil uzmanının kabul etme koşuluna bağlı olmaksızın ancak dil kullanıcılarının anlayacağı düzeyde kalmak koşuluyla üretilen sözcükler olarak ele almaktadır. Buna göre üretilen bu *anlık sözcükler* (nonce words) süreklilik arzeder ve belli bir

grup tarafından kullanılmaya devam ederse *yeni sözcük* (neologism), standartlaşırsa *sözlükbirim* (lexem) adını alır (2013, 17-47). Görüldüğü gibi, *anlık oluşum* biçimbilgisinin (morfolojinin) bir konusudur. Bu bağlamda *laforizma* sözcüğünün kendisi bir anlık sözcük olmakla birlikte, *laforizma* adı altında üretilen söz kalıpları, sözdizimsel üretimlerdir, anlık oluşum ürünleri değildir. Çünkü söz kalıpları, birden çok sözcüğün bir arada bulunduğu sözlerdir. Ancak burada geçen “herhangi bir dil uzmanının kabul etme koşuluna bağlı olmaksızın” üretilme durumunun ve standartlaşma potansiyelinin söz kalıplarının yeniden üretimi / laforizmalar için de geçerli olduğunu belirtelim.

Kavramı hangi terimle karşılırsak karşılayalım, söz kalıplarının da değiştirilebildiği, yeniden üretildiği gerçeğini kabul etmemiz gerekiyor. Peki söz kalıplarını kimler, neden yeniden üretir veya söz kalıplarını kimler, neden yeniden üretme gereksinimi duyar? Bu noktada akla ilk gelenler mizahçılardır. Çünkü bu yeniden üretim, en çok mizahçıların tercih ettiği bir dil oyunudur.³ Ancak yeniden üretim yalnızca mizahçıların değil, mizahi bir dil kullanan, bununla okuyucunun veya dinleyicinin ilgisini toplumsal olaylara ve değer yargılarına çekmeye ve bunları sorgulatmaya çalışan her dil kullanıcısının tercihi olabilmektedir.

Yeniden üretimler anlık (spontane) üretimler gibi görünmektedir; oysa bunlar, üreticisinin zekasını, içinde bulunduğu toplumun geçmişten günümüze kültürel yapısını, değerler sistemini, söz konusu toplumun günümüzdeki toplumsal ve siyasal açmazlarını bildiğini, ayrıca üyesi olduğu dilin olanaklarına da hakim olduğunu gösterir. Aslında bu dilsel yeniden üretim süreci, ilgili kültürün değer yargılarının da yeniden üretimi anlamını taşımaktadır. Bu üretim, idealize edilen değer yargısının çok da gerçek olmadığı, söz kalıplarının bazen yalnızca gerçekte var olanın üzerini örttüğü fikriyle yapılmakta, yeniden üretimlerle bu örtü kaldırılmış olmaktadır. Böylece bildik sözlerin bildik sonuçları doğurmadığı ve toplumsal deneyimlerin değiştiği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Söz kalıplarını yeniden üreten, laforizma kullanan bir mizahçı veya sıradan dil kullanıcısı bize şöyle demiş olmaktadır:

“Toplumumuz şu ideal fikre sahip, şu deneyimlerin gelecek kuşaklara da aktarılması gerektiğine inanıyor. Ama günümüz değer yargılarıyla ve yaşanan olumsuzluklarla artık o bildik sözler geçerli değil ve toplum artık başka şeyleri deneyimliyor.”

Buna göre aforizmalar dil ve edebiyat konusuyken, laforizmalar toplumsal eleştiri işlevlidir ve aynı zamanda mizahın, toplumdilbiliminin ve siyasetbiliminin de konusudur. Şaşırtıcı zenginlikte bir arşive sahip olan laforizmaların tamamını bu sunumla paylaşmanın olanağı yoktur. Burada yalnızca gazeteci Mustafa Balbay’ın *Cumhuriyet Gazetesi*’ndeki 2008-2015 tarihleri arasında çıkan köşe yazılarındaki; mizahçı Cihan Demirci’nin *Laforizmalar* (Papirüs Yayınları, İstanbul 1996) adlı kitabındaki, yine Cihan Demirci’nin www.cihan-demirci.blogspot.com.tr adresli blogundaki, www.orjinalsozler.com adlı internet sitesindeki ve son olarak da Nezihan Demirci’nin *Duvar Yazıları* (Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana 2004) başlıklı lisans tezindeki seçme sözler paylaşıldı. Bunları şöyle sıralayabilim:

- *Acele maile virüs karışır.*

³ Çiğdem Usta, mizah dilindeki dil oyunlarını şöyle sıralıyor: mübalağa (abartma); benzeşleme; eş adlılık (cinas); çok anlamlılık; ağız, lehçe, kesimsel dil kullanımı; argo kullanımı; teşbih (benzetme); istiare (deyim aktarması, eğretileme, metafor); mecaz-ı mürsel (ad aktarması, düzdeğişmece); teşhis (kişileştirme); tezat (karşıtlık); müşakele; istikak; yankı; dil sürçmesi; kaydırma; alışılmamış bağdaştırma kullanımı; karşıtlama; ikilem (paradoks); aktarım; değiştirim; geçişme; değişim; türeme; tersine çevirme (kiyasmus); önsayıtlarla oynama; ironi; saçmalama ve imleme (2009, s. 97-118). Usta’ya göre, dil oyunları yalnız bildirişim aracı olan doğal insan dilinde değil, çizgi, hareket gibi gösterge sistemlerinde de gülmeyi sağlayan temel nedenleri yaratmakta, gülmeye ve gülmeceye aracılık etmektedir (2009, s. 81).

- Ağlamayan takıma penaltı vermezler.
- Alttan aldık yeteri kadar, bundan sonra herkes ederi kadar.
- Ashında Türkiye 'nin sayılı zenginlerinden biriyim ama bayağı saymanız lazım.
- Bazen geriye dönüp bakıyorum da, boynum çıt ediyor bayağı rahatlıyorum.
- Belki birgün seninle aynı evin elektrik faturasına “Oha lan!” deriz.
- Ben evde göbek besliyorum.
- Beni Türk kebabçılara emanet edin.
- Bitkisel hayata girdim, maksat yeşillik olsun.
- Biz kimseyi yarı yolda bırakmadık, onlar müsait bir yerde indiler.
- Borç yiğidin karın ağrısıdır.
- Bu ne hal şoför bey! Süratinden düşen bin parça!
- Bu geceki milli maç nedeniyle, ülkemizde bütün bölgelerde havanın sağanak kurşunlu geçmesi bekleniyor!...
- Bugün aç yatıp bütün komşuların cennetini kitlemeyi düşünüyorum.
- Bülbülü altın kafese koymuşlar, “24 ayar olsun.” demiş.
- Deprem insanı öldürmez, sadece ölmeyi kolaylaştırır.
- Derdini söylemeyen iyi yapar. Bir de onun derdiyle uğraşamayız!
- Dine kılıf arayan minareye yardım toplar!...
- Doğru konuşmuyor ama hep eğri oturduğu için kafam karışıyor.
- Döner gelirse senindir, biz pide söyledik.
- Düşünüyorum, öyleyse suçluyum.
- Eğer kafanızı karıştırıyorsam dibi tutmasın diyerdir.
- Elbette bir gün Allah bize “Yürü ya kulum!” yerine “Otomobile bin ya kulum!” diyecektir.
- Eskiden nereye baksam sen vardın, şimdi Suriye.
- Gecekondu semtlerinde ekmeğin satışı azalmış; pasta yiyor olmasınlar!
- Geçenlerde bir taksi çevirdim, hâla dönüyor.
- Görünen köy kılavuz istemez; yol, su, elektrik ister.
- Göz görmeyince gönül lazer tedavisi ister!...
- Hayat sorar: Bir laforizma yazarı kısa yoldan mı cümleyi döner!...
- Hayata bir de iyi tarafından bakayım derken boynum tutuldu.
- Hayatımı yazsam duble yol olur.
- Hayattayken bir otopsi yapılırsa aslında yaşamadığı ortaya çıkacak pekçok insanın!..
- Her şeyi devletten bekleme. Kendine zengin koca bul!

- *Herkez hata yapar.*
- *Her türlü kesintiye alışmıştık lakin en çok bu koydu bize: Allah'tan ümit kesintisi!..*
- *İçerken araba kullanmayın; bir yere çarparsanız biranız dökülebilir!*
- *İki gönül bir olunca kiralık ev aranır.*
- *İnsanın doğduğu yer değil, durduğu yer önemlidir!..*
- *İnşaat ya Resulallah!*
- *Kaç promil gerekiyor, ikimizi çift görebilmek için?!*
- *Kafam rahat etsin diyorsan altına yastık koy.*
- *Kafanı çevirip durma, aklından geçenleri okuyamıyorum.*
- *Kardan adam olur, senden olmaz.*
- *Kasabamızın ileri gelenleri vardı, ama asıl sorun hiç ileri gidenleri yoktu!..*
- *Kavga ederken birbirini tanımayan tek millet biziz:*
 - Kimsin lan sen?!
 - Asıl sen kimsin lan?!
 - Kimsin oğlum sen?!
- *Kendimi zengin bir iş adamı zannedeyim diye, kahvaltıda portakal suyumdan bir yudum alıp evden çıktım: Şu an açlıktan ölüyorum.*
- *Kurtlardan teklif geldi. Sürüden ayrılıyorum.*
- *Kültür mantarı dışındaki mantarlar ölümlere neden oluyorsa, kültürsüz insan insana neler etmez?!*
- *Millet ruh ikizini bulur, benim payıma ruh öküzü düştü.*
- *Mutluluğa giden yolu bulsam yol paralı çıkar.*
- *Nazar etme ne olur; gasp et, senin de olur.*
- *Normal şartlarda iyi biriyim de şartlar normal değil.*
- *Okul bitsin istiyorsan, adını yaz, boşluk bırak, okulunu yaz, "Çok Biter" şarkısı cebine gelsin.*
- *Oluruna bırak, olmazsa tekrar bırakırsın.*
- *Ölenle ölmümez, mirasına konulur!*
- *Paçayı sıvamış insanın dereyi görme şansı daha fazladır.*
- *Perşembenin gelişi aslında pazartesiden belli olmuştur.*
- *Salt çoğunluğun halt çoğunluğa dönüşmesi de bazen yarıdan bir fazlaya bakar.*
- *Semt bizim, ev ise kira.*
- *Sigara sağlığını bozuyor; çünkü her yakalandığımda babam kemiklerimi kırıyor.*
- *Son gülen sen olacaksın, çünkü geç anlıyorsun.*

- *Sonbahar sararmış ve kurumuş yaprakları romantik bulanlar için farklı bir mevsim. Bizlik bir durum yok. Mangala devam.*
- *Söz gümüş, sükut altın ise hak edene lafı koymak da pırlantadır.*
- *Sürekli eksilerek eksilerini arttırıyoruz zamanın... Hay aksi!...*
- *Şifreni söyleme dostuna, o da söyler dostuna.*
- *Şişede durduğu gibi durmuyor meret: Ha bire zamlanıyor.*
- *Taşlanan her ağaç kendini meyveli zannedermiş!..*
- *Telefonun dinleniyorsa üzülme. Bak sesine hala kulak veren birileri varmış!*
- *Tipinin gideri var ama karakterinin ederi yok.*
- *Vatandaş öldü: Allah taksitlerini affetsin!*
- *Virüs geliyorum demez.*
- *Ya olduğun gibi görün ya da gözüme hiç görünme!*
- *Yarası olan bant alır.*
- *Yarın yapabileceğin birşeyi asla bugünden yapma.*
- *Zamlaya zamlaya kriz olur.*

Cihan Demirci'nin yayımladığı kitapların birçoğunun adı, söz kalıplarının yeniden üretiminden oluşmaktadır (Bu durumun mizah yayını dünyasında tipik bir durum olduğu tahmin edilecektir):

- *Bana Güldüğünü Söyle*
- *Ben Büyüyünce de Çocuk Olucam*
- *Çıkarın Kağıtları Muziplik Yapıcaz*
- *Damdaki Mizahçı / Aptal Bile Değiliz*
- *Damdaki Mizahçı / Türk'ün Türk'ten Başka Düşmanı Yoktur*
- *Deli Gömleği Ütü İstemez*
- *Dilin Komiği*
- *Gülene Ne Yakışmaz*
- *Gülmeye Gülmeye Gülmeye Geldik*
- *Haberden Al Fıkırayı*
- *Hayata Düşen Yalana Sarılır*
- *İyiler Cinnete Gider*
- *Kutsal Kelime Avcısı*
- *Laforizmalar-1 (Sürüden Ayrılan Kişilik Kapar)*
- *Laforizmalar-2 (Aklımızda Hayırlısı Olsun)*
- *Parodisyen Doktor*

- *RTE Garantili Fıkralar*
- *Sazan Mevsimi*
- *Sizinle Hangi Fıkradan Tanışıyoruz*
- *Şiir Küçüğün*
- *Türküm Doğruyum Fena Halde Doluyum*
- *Zirzop Masallar*
- *Zombilirkşi*

Toplumun değer yargılarına gönderme yapan bu yeniden üretimlerin / laforizmaların sistematiğini belirlemek son derece güçtür. Ancak yine de bazı belirlemeler yapılabilmektedir. Buna göre:

➤ Örneklere bakıldığında söz konusu yeniden üretim sürecinde sıklıkla edimbilimsel (pragmatik) anlamlandırmanın yerini dilbilgisel anlamlandırmaya bıraktığı, metaforik ve mecazlı ifadelerin sözlük anlamlarının öne çıkarıldığı dikkati çekmektedir. Zaten mizah dilinin en önemli özelliği de, dilbilgisel anlamın üzerini bir örtü gibi örten bu edimbilimsel anlamı sıyırıp atmak ve okuyucunun / dinleyicinin sözleri düz mantıkla kavramasını, yani dilbilgisel anlama odaklanmasını sağlamaktır:

- *Geçenlerde bir taksi çevirdim, hâla dönüyor.*
- *Kafamı çevirip durma, aklından geçenleri okuyamıyorum.*
- *Kafam rahat etsin diyorsan altına yastık koy.*
- *Döner gelirse senindir, biz pide söyledik.*

➤ Bazı yeniden üretimler, bildik bir söz kalıbının değişkenlerinin tamamen ters yüz edilmesiyle yapılmaktadır:

• *Dereyi görmeden paçaları sıva-* deyiminin ters yüz edilmesiyle: *Paçayı sıvamış insanın dereyi görme şansı daha fazladır.*

• *Sürüden ayrılanı kurt kapar.* atasözünün ters yüz edilmesiyle: *Kurtlardan teklif geldi. Sürüden ayrılıyorum.*

• *Eğri oturalım, doğru konuşalım.* kalıpsözünün ters yüz edilmesiyle: *Doğru konuşmuyor ama hep eğri oturduğu için kafam karışıyor.*

• Hz. Muhammet'in *Komşusu aç yatarken kendisi tok yatan bizden değildir.* biçimindeki özdeyiş görünümü kazanmış olan hadisin ter yüz edilmesiyle: *Bugün aç yatıp bütün komşuların cennetini kitlemeyi düşünüyorum.*

• *Minareyi çalan kılıfını hazırlar.* atasözünün ters yüz edilmesiyle: *Dine kılıf arayan minareye yardım toplar!...*

➤ Bazı yeniden üretimler, sözel bir değiştirmeden çok toplumun zihninde yerleşik durumdaki bir kavramın, bir inancın ters yüz edilmesi biçiminde yapılmaktadır:

• *İyiler cinnete gider.* (Toplumumuzda iyilerin cenete gideceği, cennetle ödüllendirileceği biçiminde bir inanış var. Öteki dünya inanışını bir kenara bırakırsak, iyilerin bu dünyada pek de ödüllendirilmedikleri, hatta iyi olmak yüzünden bedel ödedikleri ortadadır.)

• *Kendimi zengin bir iş adamı zannedeyim diye, kahvaltıda portakal suyumdan bir yudum alıp evden çıktım: Şu an açlıktan ölüyorum.* (Küresel anlamda idealize edilen insan tipleri Türk toplum yaşamına uymaz. Türk insanı, büyük oranda bulduğu yemeği, sağlıklı olup olmadığına bakmaksızın çarçabuk yemek zorundadır. Çünkü yaşam mücadelesi onu beklemektedir.)

• *Semt bizim, ev ise kira.* (Semt bizimse yuvamızdayız ve korunaklıyız demektir. Oysa bu gerçek dışıdır. Evimiz bile bize ait değil. O halde *Semt bizim semtimiz.* gibi bir düşünce yersizdir.)

• *Sonbahar sararmış ve kurumuş yaprakları romantik bulanlar için farklı bir mevsim. Bizlik bir durum yok. Mangala devam.* (Sonbahar mevsimi, sararmış ve kurumuş yapraklarıyla romantik bir mevsimdir. önermesi bizim toplumumuzda genel olarak ormanlık alan-mangal çağrışımı yaratır.)

➤ Durağan ve son biçimini almış atasözü, özdeyiş gibi söz kalıplarının sözel düzeyde kalan yeniden üretimlerinin sistematiğini çözmek görece daha kolay olmaktadır. Bu üretimlerde, dizimde çok fazla bir değişiklik yapılmadığı, değişikliklerin dizisel düzlemde yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Özellikle iki bölümlü atasözleri ve özdeyişlerde, ikinci bölüm okuyucuya / dinleyiciye sürpriz ancak esprili bir biçimde farklı bir görünümle sunulmaktadır:

Aforizma	Laforizma
<i>Akılsız başın cezasını ayaklar çeker.</i>	<i>Akılsız başın cezasını halklar çeker.</i>
<i>Borç yiğidin kamçısıdır.</i>	<i>Borç yiğidin karın ağrısıdır.</i>
<i>Düşünüyorum, öyleyse varım.</i>	<i>Düşünüyorum, öyleyse suçluyum.</i>
<i>Ecel gelmiş cihane, baş ağrısı bahane</i>	<i>Ecel gelmiş cihane, iş kazası bahane.</i>
<i>Göz görmeyince gönül katlanır.</i>	<i>Göz görmeyince gönül lazer tedavisi ister!...</i>
<i>Nazar etme ne olur, çalış senin de olur.</i>	<i>Nazar etme ne olur; gasp et, senin de olur.</i>
<i>Paranın ne önemi var, mühim olan insanlık.</i>	<i>Paranın ne önemi var, mühim olan miktarı.</i>
<i>Perşembenin gelişi çarşambadan bellidir.</i>	<i>Perşembenin gelişi aslında pazartesi den belli olmuştur.</i>
<i>Sürüden ayrılanı kurt kapar.</i>	<i>Sürüden ayrılan kişilik kapar.</i>
<i>Ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol.</i>	<i>Ya olduğun gibi görün ya da gözümüne hiç görünme!</i>

Bu tür söz kalıplarında bazen söz kalıbının bitmesi gereken yerde cümle sürpriz bir biçimde devam ettirilmektedir:

• *Görünen köy kılavuz istemez.* atasözü yerine *Görünen köy kılavuz istemez, yol, su, elektrik ister.*

• *Her şeyi devletten beklememek gerekir.* biçimindeki tavsiye niteliğindeki genelleşmiş söz yerine *Her şeyi devletten bekleme. Kendine zengin koca bul!*

• *Ölenle ölülmeyiz.* kalıpsözünün yerine *Ölenle ölülmeyiz, mirasına konulur.*

• *Deprem insanı öldürmez.* biçimindeki tavsiye niteliğindeki genelleşmiş söz yerine *Deprem insanı öldürmez, sadece ölmeyi kolaylaştırır.*

Bu tür söz kalıplarında yeniden üretim bazen yalnızca farklı sözlerin kullanımıyla yapılmaktadır. Farklı sözler, bazen ilk biçimdeki sesbirimlerle oynanması sonucunda ortaya çıkmaktadır:

- *Acele işe Şeytan karışır.* atasözünün yerine *Acele maile virüs bulaşır.*
- *Ağlamayan çocuğa meme vermezler.* atasözünün yerine *Ağlamayan takıma penaltı vermezler.*
- *Kaza geliyor demez.* atasözünün yerine *Virüs geliyor demez.*
- *Sırrını söyleme dostuna, o da söyler dostuna.* atasözünün yerine *Şifreni söyleme dostuna, o da söyler dostuna.*

➤ Tespit edildiği kadarıyla üretilme süreçleri ve üreticilerinin özellikleri bakımından söz kalıplarında 3 çeşit yeniden üretim / laforizma vardır:

1- Anlık / bir kerelik ve üreticisi belli yeniden üretimler:

- *Ecel Gelmiş Cihane, İş Kazası Bahane.* (Mustafa Balbay, *Cumhuriyet Gazetesi* (10 Eylül 2014))
- *Güzele bakmak için önce jüri üyesi olmak gerekir.* (Cihan Demirci, *Laforizmalar*, s. 67)
- *Yurtta Karış, Dünyada Karış!* (Mustafa Balbay, *Cumhuriyet Gazetesi* (11 Eylül 2011))
Gazeteci-siyasetçi Mustafa Balbay'ın söz kalıplarında anlık yeniden üretimlere sık sık başvurduğu dikkati çekmektedir:

- *Komşu Komşunun Gül'üne Muhtaç!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 06 Eylül 2008)
- *İtaat Eken İsyân Biçer!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 06 Kasım 2011)
- *Hukuk Adres Sormuyor!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 23 Ocak 2012)
- *Kol Kırılır Paket İçinde Kalır!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 08 Temmuz 2012)
- *Ecel Gelmiş Cihane, İş Kazası Bahane!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Eylül 2014)
- *Operasyon Yapan Yasasını Hazırlar!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 16 Aralık 2014)
- *Vurun Medyaya!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Eylül 2015)
- *Yanlış Hesap Moskova'dan Döndü!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Eylül 2015)

Anlık yeniden üretimler bazen daha basit söz oyunları ile de yapılabilmektedir:

- *Neşet Ertaş: Anadolu'nun Ozan Tabakası* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Eylül 2012)
- *Faili Meşhur Cinayetler...* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 04 Eylül 2014)
- *Siyaset K-adını Arıyor!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 08 Mart 2015)
- *Soykırımı Geç... Aman Oykırım Olmasın!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 15 Nisan 2015)
- *"İzin" deyim!* (*Cumhuriyet Gazetesi*, 08 Kasım 2015)

2- Süreklileşme / yaygınlaşma eğilimi gösteren, üreticisi belli yeniden üretimler:

- *Emek En Cüce Değerdir!* (Mustafa Balbay, *Cumhuriyet Gazetesi* (30 Nisan 2015)),
- *Sürüden ayrılan kişilik kapar.* (Cihan Demirci, *Laforizmalar*, s. 89),
- *Mizahçının vurduğu yerde gülümseme biter!* (Cihan Demirci, *Laforizmalar*, s. 102)

3- Süreklileşen / yaygınlaşan ve anonimleşen yeniden üretimler: Cihan Demirci kendi yeniden üretimlerinin anonimleşmesi sürecini biraz da mizahi bir dille şöyle ifade ediyor: Önce dillere, sonra internete, ardında giderek arak ellerde anonim hallere düşen laforizmalar (www.laforizmalar.blogspot.com.tr). Sürekli hale gelip yaygınlaşan laforizmalar, giderek ilk ve bildik biçimlerinin alternatifleri haline gelmektedir. Hatta bazen ilk biçimlerini unutturmaları bile söz konusu olabilmektedir:

- *Bekleyen derviş beklemekten gebermiş.*
- *İsteyenin bir yüzü kara vermeyen zenci.*
- *Türk! Öğün! Çalış! Babana bile güvenme!*
- *Sakla samanı kış gelince yersin.*
- *Senin paran benim param, benim param yine benim param.*
- *Damlaya damlaya hiçbir şey olmaz.*
- *Akılsız başın cezasını halklar çeker.*
- *Paranın ne önemi var, mühim olan miktarı.*

SONUÇ

Türkiye’de 1990’lı yıllar itibarıyla mizah dünyasında bildik söz kalıplarını ve kalıplaşmış ve yerleşik toplumsal deneyimleri hatırlatan mizahi söz oyunları genel olarak “laforizma” olarak bilinmektedir. *Aforizma* terimi ile *laf* sözcüğü arasında sesbilgisel ve anlambilgisel bir benzerlik kurularak oluşturulmuş olan bu sözcük, ilk defa mizahçı Cihan Demirci tarafından kullanılmıştır. Bu bağlamda laforizma söz kalıplarının yeniden üretimidir. Dil araştırmalarında, kalıplaşma kavramını tanımlamanın, söz kalıplarının yapısal çözümlemelerini yapmanın ve nelerin söz kalıbı olup olmadığını belirlemenin güçlüğü bilinmektedir. Durum böyleyken laforizma üretmenin sistematüğini belirlemek daha zorlu bir araştırma konusuna dönüşmektedir. Çünkü laforizmaların bir bölümü, dilsel değil bilişsel verilerdir. Ancak yapısal olarak son biçimini almış atasözü, özdeyiş gibi söz kalıplarının yeniden üretilmeleriyle ortaya çıkan laforizmaların dilsel sistematüğünü belirlemek görece daha kolay olmaktadır. Ama hangi tür laforizma olursa olsun, bu yeniden üretimlerle bildik sözlerin bildik sonuçları doğurmadığı ve toplumsal deneyimlerin değiştiği düşüncesi verilmiş olmaktadır. Laforizmalarda zihindeki hazır yapıların temel profilleri (structure) alınarak yeni ve dinamik yapılara (construction) ulaşılmaktadır.

Laforizmalar en çok mizahçılar tarafından tercih edilmektedir. Ancak yaşama dair alternatif ve eleştirel bir düşüncesi olan her dili kullanıcısı bunu, çeşitli bildik dilsel kalıp yapıları kullanarak ifade edebilmektedir. Söz kalıpları toplumsal deneyimleri kolayca ve etkileyici bir biçimde yeni kuşaklara aktarmak için kullanılır ve bunlar yalnız dilbilimin ve kültür tarihi araştırmalarının konusudur. Ayrıca yazılı kültürlerde giderek bu tür söz kalıplarının üretimi azalmış görünmektedir. Standart dildeki bildik ve kalıplaşmış ilk biçimlerin alternatifi olan laforizmalar bilinenin ve gerçek sanılanın mizah yoluyla yeniden yorumlanması, inanılan şeyin sorgulanması amacını taşır. Çünkü söz kalıplarının gösterdiği gerçeğin değiştiği, gerçekte söz kalıbının gösterdiği gerçeğin artık birbiriyle uyuşmadığı deneyimlenmiş, toplumda artık bazı bilinenleri eleştirme vaktinin geldiği düşüncesine ulaşılmıştır. Böylece değişen gerçek

karikatürize edilmiş ve mizah yoluyla yeniden tanımlanmış olmaktadır. Bu özellikleriyle laforizmalar yalnız genel dilbilimin değil toplumdilbiliminin, mizah araştırmalarının ve hatta siyasetbiliminin araştırma konusudur.

Mizah dili genel dilin özel alanlarından, özel düzlemlerinden biridir. Osman Cemal Kaygılı, “Dilin tabakalaşmasından argo doğar.” diyor (2003, s. 7). Aslında herhangi bir standart dilin çeşitli toplumsal sınıflarda, internet ortamında, çeşitli meslek gruplarında, çeşitli etnik gruplarda, kırsalda, bürokratik ortamlarda vb. çok çeşitli varyasyonları vardır. Mizah düzlemi de bize bu varyasyonlardan birini sunmaktadır ve bu düzlemdeki üretimler çeşitli disiplinler için eşsiz bir veri durumundadır.

ÖRNEKLEM

Cihan Demirci örnekleme için: Cihan Demirci, *Laforizmalar*, Papirüs Yayınları, İstanbul 1996 ve www.cihan-demirci.blogspot.com.tr (erişim tarihi: 18 Kasım 2016),

Mustafa Balbay örnekleme için: www.cumhuriyet.com.tr (erişim tarihi: 29 Mayıs 2016)

Genel örneklem için: www.orjinalsozler.com (erişim tarihi: 14 Kasım 2016) ve Nezihan Demirci, *Duvar Yazıları*, (Danışman: Muna Yüceol Özezen) Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana 2004.

KAYNAKLAR

- Aksoy, Ö. A. (1989). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. İstanbul: 5. Baskı, İnkılâp Kitabevi.
- Altunöz, M. (2013). *Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları*. Basılmamış Doktora Tezi. (Danışman: M. Özmen) Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, Cihan (1996). *Laforizmalar*, İstanbul: Papirüs Yayınları.
- Gökdayı, H. (2011). *Türkçede Kalıp Sözcükler*. İstanbul: Kriter yayınları.
- Kaygılı, O. C. (2003). *Argo Lugatı*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Sebzecioğlu, T. (2013). Anlık Oluşum ve Türkçede Anlık Sözcüklerin Oluşum Süreçleri Üzerine Bir Betimleme. *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistics and Literature*. S. 10 / 3, 17-47.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Usta, Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: 2. Baskı, Akçağ Yayınları.
- Vardar, B. vd. (1998). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2. Baskı, ABC Kitabevi. www.laforizmalar.blogspot.com.tr (erişim tarihi: 21 Kasım 2016).